

نۆرك يوردى

ناشرى : نۆرك يوردى

مدىرى : آق چورە اوغلى بوشەن

۱۲ كانون اول ۱۳۲۹

۳ يىل

صافي ۷

74
②

وامبەرى نىڭ اثرلىرى

ۋاثرلارنىڭ تورىكلارە نظرى

مستشرق وامبەرى نىڭ ۋاثنى متعاقب ، « تورىك يوردى » متوفاتىك موقوف و خيلى مفصل برترجمة خالى قارەلرئىنە عرض ايتىكده قصور ايله مەمشىدى . آتجنى مستشرقك ترجمه حالندە اثرلىرى ۋەلى الخصوص اثرلارندە مسلمان تورىكلارە دائر فكىر و نظرى اوقندىر ايضاح ايدىلە مەمشىدى ؛ شىمالى تورىك مورخى احمد ذكى افندى وليدى طرفندىن قزانده چىقان « مەكتەب » مجموعه سنده وامبەرى نىڭ اثرلرئىنە دائر يازىلش ايكى مقاله نظر دقتىزى جلب ايتىدى . اولجە ويردىكەز معلوماتى تاماملانق اوزرە ، اومقالەلرك بەض قىسىملىرى عثمانى تورىكە سەنە چويرەرك نصر ايتجى موافق بولدى .

۱

... وامبەرى ۱۸۶۱ تارىخندە آبوشقە Abuchka تسميە اولونان مشهور جغتاي لغتى نشر ايتىدى . بوكتابىدە جغتاي كلەلرئىنە يالكرز ماجارچە معنا ويرىلش ايدى ؛ مثاللردە كوستريلى مەشىدى . كتاب ۸۵ و ۱۱۰ صفىفە ايدى . بوكتابك اصل نىسخەلرئىنە برىسى پترسبورغ كىتبخانە ايمپراطوريە سنده موجوددر . وامبەرى ، او نىسخەنى كورمىش وحتى ح ، خ ، د ، ط حرفلرئىنى او نىسخەدن استىساخ ايتمىشدر .

روس آقاده مىسى اعضاسىندن متوفا ويليامينوف - زىرنوف ۱۸۶۸ سە سنده عين لغت كتابى ، پترسبورغ نىسخە سندن آلوب « اللغات النواثيه والاستشادات الجغتائية » عنوانيله پترسبورغده نشر ايتمىشدر . ويليامينوف - زىرنوف ، اثرە روسچە بر مقدمە يازمىش ، على شيرنوواى حقندە ملاحظات علاوه ايتمىش ولقتلرە دائر مثاللرك ھېسنى محافظە ايله مەشدر . « آبوشقە » ، حاجى سليمان افندي نىڭ استانبولده باصيلان « لغت جغتاي و توركى » عثمانى سى ايله رادلوف و بوداغوفك بويوك لغات كىتابلرئىنە اساس اولمىشدر .

وامبەرى ۱۸۶۷ سە سى ، « جغتاي لسانى ، تدقيقاى (-cagataische sprach studien) لىسنىغە دە و ۱۸۷۰ سە سى اوينغور دىلى وقودا تقويلىك حقندە كى Uigurische sprach monunente كىتابى Innsbruck دە نشر ايلەدى . ۱۸۸۵

سنه ۱۸۷۹ « Die Scheibaniade » نى سنه ۱۸۷۹ سنه ۱۸۷۹ سنه ۱۸۷۹
 جمعيتك مجموعه سنده (Zeitschrift der deutschen morgen gesellschaft)
 محتوم قلى ديوانى نشر ايتدى .

شيپانى نامه ميلورانسكى واوناك وفاتندن سوكره صامويلوويچك همتاريله
 وامبهرى نشرندن مكمل وتمام اوله رق ۱۹۰۸ سنه ۱۹۰۸ سنه ۱۹۰۸ سنه ۱۹۰۸
 « تورك ملتى — Das Türkenvolk » ۱۸۸۵ ده ميدانه چيقدى . وامبهرى
 بو بويوك ومهم اثرينك ابتدا سنده تورك لهجه لر ينك بربرينه مناسبتلر ي
 آراشدريور . روسجه يه ترجمه سى اولما ديعندن ، بن (احمد ذكى وليدى سويليور)
 بو اثره دائر آنجق تنقيدى مقاله لر وبعض مترجم قسملر واسطه سيله خبردار
 اولايلىم .

وامبهرى نك روسجه يه ترجمه اولونمش اثرلرى ، تاريخلرى صره سيله
 شونلردر :

(۱) « اورطه آسياده سياحت — Travel in central Asia » ابتدا انگليزجه
 سوكره آلمانجه يازيلش اولان بو اثر اوروپا لسانلرينك هپسنه ترجمه اولونمشدر .
 انگليزجه انتشارى تاريخى : ۱۸۶۴ ، روسجه يه ترجمه تاريخى : ۱۸۶۵ . ۸۰
 ۲۹۲ صفحه [۱] . مامونتف بو اثرى ۱۸۶۷ و ۱۸۷۴ تاريخلرنده يعنى ايكي دفعه
 رسملر و خريطه لرله مزين اوله رق طبع ونشر ايله مشدر . « اورطه
 آسياده سياحت » ك انتشارينى متعاقب روس مطبوعاتى تنقيدات و مناقشات
 كرشمش و منقدلردن بر قسمى وامبهرى نك آسياي وسطايه اصلا سياحت
 ايتمديكنى ، يالگز جغرافيسا ، تاريخ و سياحت كتابلرى قاريشديره رق ،
 بو سياحتنامه نى اويدورمش اولديغنى ادعا ايتمشلردر ؛ واقعا اوزمانلر بر آوروپالينك
 اورطه آسيايه نفوذى محال صاييليوردى . دهها سوكره لرى آسياي وسطا
 سياخته تشبث ايدن روس سياحلرى ، وامبهرى قدرده موفق اولامامشلردر .

[۱] بو اثر ، عثمانلى توركجه سنده « بر ساخته درويشك آسياي وسطاده سياحتى »
 عنوانيله ترجمه اولونمش و هجرى ۱۲۹۳ تاريخنده استانبولده طبع ونشر ايديلمشدر .
 ت . ي .

بوتون بو مناقدات و مناقشاتك نهايتده وامبەرىنك حقيقه سياحت ايتىش
ايسەدە دىكر سياحلر كزوب دولاشامەسندن بالاستفادە حقايقە بەض خيالاتدە
قارشىدىرمش اولدىنى تىن ايتدى . بوگونك عالم مستشرقلىرى ، وامبەرى
سياحتنامەسنىك آرتق علمى اهميتى قىلماش اولدىنى سويلرلر . اوروپانك بىك
بر كىجە ماساللىرى كورمك ايتەدىكى آسپادن وامبەرىدە بر آز فضلە غرائب
آلوب دونمشدى . بوندن باشقە ، « آسپاى وسطا سياحتنامەسى » موضوعنك
وسعتە نسبتلە غايت كوچوك ، بر نوع فذلكەدن عبارتدى . بوگون وامبەرىنك
اثرينە نسبتلە چوق مفصل وىك علمى اثرلر آزدكلدر .

(۲) « اورتە آسيا احوالە دائر - Skizzen aus Mittelasien » بوكتاب ،
سياحتنامەنىك علاوہسى كيدر . ۱۸۶۸ سەنىدە ، يەنى اصلى اولان
آلمانچەنىك انتشار ايتدىكى تارىخىدە ، مامونىف طرفدن روسچە تەرجمە
اولونوب موسقوادە نشر ايدىلىشدر . (۸۰ - ۳۶۲ مچقە) . بوئوردە مختصردر ،
لكن سياحتنامەنى خىلى ايضاحە يارىيور ، مؤلف بوئوردە ، سياحت ايتدىكى
يرلرى ، اورالرك اھالىسى ، خانلىرى ، سرايلىرى ، طرز معيشتلىرى ، يولداش
اولان تاتارى ، بخاراك تجارت و صنايعى ، تارىخ قديمى ، اكلنجەلىرى ،
درويشلىرى ، توران و ايران خلقنك اتوغرافيا احوالى ، اسپاى وسطا ادبىياتى
بك جانلى وائى آكلامقەدەر . بوئور حقتەدە روس مطبوعات موقتەسى ، برخىلى
مقالات تنقىديە يازدىلر .

(۳ ، ۴) اورطە آسيا مسلمانلىرىنىك يەلرى ، ايچەللىرى ، كىنوب قوشا -
نمەللىرى كى اتوغرافيا معلوماتە دائر وامبەرىنك ايكى مقالەسى « واقروغ سويتە
و » فسوميرنى پوتە شىستوينىق « آدى روس مجموعەلىرىنىك ۱۸۶۸ سەنى چىقان
نسخەلرندە باصىلدى .

(۵) روسچە « زاپىسقى دىلچەنىە » آدى مجموعەنىك ۱۸۶۸ سەنىدە
انتشار ايدىن ۱۰ و ۱۱ نجى صايىلرندە وامبەرىنك « آسپاى وسطادە روس
وانكلىز رقابتى » عنوانلى سياسى مقالەسى درج اولونمشدى . متوفا بومقالە سەندەدە ،
دائما ياپدىنى كى روسيە سياستنى تنقىد ايتىمكەدەر .

(۶) ۱۸۷۳ تاریخندہ، وامبہری نک «بخارا تاریخی» - Geschichte Bocharas und

Transoxaniens، پاولوفسکی طرفدن روسجہ ترجمہ اولوب ۸^۰ وایکی جلد (برنجی جلد ۲۷۴ صحیفہ، ایکنجی جلد ۲۲۶ صحیفہ) اولق اوزرہ نشر ایدیلدی. بو کتاب وامبہری نک اک قیمتدار اثرلرندن صایلمقدہدر. بخارا تاریخنہ دائرہ بوقدر بویوک و مفصل دیگر بر اثر تألیف و نشر اولنماشدر. وامبہری، بخارانک تاریخی کنڈینک بخارایہ کتدیکی زمان تحت نشین بولدینی مظفرالدین خانہ قدر کتیریور، وعمومیتله تورک قومی تاریخنہ، تورک قومنک چنکیز، تیمور شیانی کبی قهرمانلرینہ دائرہ فکر شخصیننی بیان ایدہرک کتابی بتریور، مناسب دوشدکجه تورکلرک اخلاق و طبایعنه دائرہ مشاهدہ لرینی، مطالعہ لرینی، سریشدریور. وامبہری، بخارا تاریخی ایکنجی آلدن و ناقص تدقیق ایله یازمشدر. برنجی درجہ ده کی مأخذلری مطالعہ ایدہ بیئلرجه اهمیت آزددر. «بخارا تاریخی» اوزرینہ روسجہ برچوق تنقیدی مقالہ لر انتشار ایتمشدر.

اورتہ آسیا تاریخنک اک مشہور و موثوق متخصصلرندن غریغوریف، وامبہری نک لسانیاتہ متعلق تدقیقات و افکارینہ چوق اهمیت ویریور، حرمت ایدیور، بومسائلده اونی بویوک براسنادطانیور، لکن تاریخ مسائلنہ کلنجہ، وامبہرینک جدی معلوماتدن محروم، طوغری بی آراماز، اعتناسز برادعاکار، برطرفہ فروش اولدیغنی اظهار واثبات ایدیور. وامبہرینک تورک تاریخنہ غایت سطحی برنظرلہ باقدیغنی، تورک تاریخنہ دائرہ اولجہ انتشار ایتیش دوخسون، دیوکیں، بالادیا، پوتی کیلرک مشہور اثرلرینی بیله کورمہدن، مطالعہ ایتہدن، بالاپروازانہ سوزلر سویلدیکی تعیب ایله بور. بو کتابک قیمت علمیه سنی، غریغوریف تماماً انکار ایدیور. واقعا بو اثرده مؤلفک قرہ خانیلر دولتنک وجودندن ییغیر بولندیغنی کوسترہ جک قدر اثر غفلت کوزہ چارپار.

(۷) «شرق اخلاق و عاداتی لوحہ لر» - Sittenbilder aus dem morgenlande

بو کتابک، روسجہ ترجمہ سی ۱۸۷۷ سنہ سی پترسبورغده نشر اولونمشدر. (۸^۰ - ۲۸۰ صحیفہ) یوقاریدہ بحثی کچن «آسیای وسطا احوالنه دائرہ» بکزرہ. لکن «لوحہ لر» ده هیچ بر علمی مقصد کوزہ دیلمہ مشدر؛ بو، یالکیز اوروپا لیلرہ

آزچوق شرقی طانیتمق ، احتمالکه اوروپالیره طاتلی اوقونه جق تحف برکتاب
تقدیم ایتک مقصدیه یازیلشدر . « لوحه لر » ده مسلمان شرق حیاتنک ایچ
وطیش لوحه لری کوستریلکده در : او ایچی ، عائله ، قادینلر ، یلک ایچمک ،
کیف ، تونبکی ، حمام ، اوقومق ، بایرام ، حاجیلر ، درویشلر ، کروان ، بازارلر ،
خرستیان و یهودیلر ، مسلمان تیپلری و مسلمان سلطانلری ... الخ . وامبهری ،
« لوحه » لری ، سیاحتندن دوندکدن برخیلی زمان سوکره یازمش واک زیاده
آناطولی تورکلری ایله ایرانلیلری تصویر ایله مشدر . بوتراک اوقونمسی یلک
خوش ، یلک اکلنجه لیدر . شرق اهالیسنک حیات و معیشتلریخی آبی طوغری
کوسترمش ایسه ده ، مبالغه دن ده بوسوتون چکنمه مشدر . مسلمان - تورکلر
آرسنده ازدواج مراسمنی ارانه ایچون مرحوم شناسی نک « شاعر اولنمسی »
آدلی مضحکه سنی ترجمه ایله اثرینه ادخال ایله مشدر .

۸) « تورک - تاتار مدنیت قدیمه سی — Die primitive kultur des türko-tatarischen Volks » بو اثرده روسجه یه ترجمه اولتوب روس جغرافیا
جمعیت ایمپراطوریه سنک مجموعه سنده انتشار ایتمشدر .

۹) « روس تاتارلری آرسنده حرکت مدنیه » شمال تورکلری ایچون
غایت حائر اهمیت بر مقاله در . ۱۹۱۲ سنه سی روسجه یه ترجمه اولتوب پترسبورغده
نشر ایدیلشدر .

بسم (هپ احمد ذکی افندی سوبلیور) وامبهری نک اثرلری مطالعه ایدمک
ویا خود اونک اثرلری حقننده یازیلش تحلیل و تنقیدلری اوقویه رق ایدندیکم
فکر شودر : وامبهری هیچ بر مسأله علمییه ، او یله اساسلی ، سوکته قدر
وارمق اوزره ، ایجه دن ایجه یه تدقیق ایدر بر آرایچی ، بر عالم دکدر . لسان
مسأله لرنده او ، رادلو فلرک ، طومسنلرک ، مولارلرک ، نه تنوغرافیا مسأله لرنده
آریستوفلرک ، تاریخنده غریغوریف و بارتولدلرک کمنه و ارامادی .

وامبهری هر هانکی بر مسأله یی ، صرف علم نامنه ، علم ایچون تدقیق
ایتمزدی ، او بر آن اول معین بر نتیجه یه واصل اولمق ایسته ردی ؛ بونگچون
تفتیش و تدقیق ایله اوزون اوزادی یه زمان غائب ایتمکسزین ، کسکین فکری

سایه‌سنده مسأله‌ی حل ایدیلش صایه‌رق مقصدینی استخراج ایدیوریردی ..
 اکر وامبه‌ری طویلادیغی ماده‌لرله چوق اوغراشوب، عمومی نتیجه‌لراستخراجنده
 استعجال کوسترمن برذات اولسه‌ایدی، الله‌بیلیر اما، اغلب احتمال تورکولوژی ده
 بوگون اشغال ایتدیگی موقعه یوکسه‌له‌میش اولوردی . وامبه‌ری، جرأتلی
 وعجله‌جی تعمیم‌لریله تورک عالمک جدی تدقیق و تحرییه محتاج ولایق بر قسم
 انسانیت اولدیغی جهان‌مدنیته اظهار و اعلان ایتدی؛ وامبه‌ری، تورک‌دیلینک،
 زنکین ماضیسیله، دیگر ألسنه قدیمه قدر درین وائی تدقیقلره دگرلی برلسان
 اولدیغی اثبات ایله‌دی . تورک دنیا سنک، حتی عموم شرق عالمک خصوصیتینی
 غریبلیره طویوردی . بوتون بوبویوک ایشلری وامبه‌ری آرمین کجی شدید
 ذکا و استعداد، عظیم عزم و متانت، کنیش بر علم و وقوف صاحبی اولان
 آدم‌لر آنجیق یاپه بیلیرلر . وامبه‌ری‌نک فنی خدمت‌لری سطحی، قصورلی
 اوله‌بیلیر؛ لکن بو نقیصه‌لر، اونک تورکولوژیده‌کی یوکسک موقعه‌نه اصلا
 تزلزل ایراث ایده‌من (۱) .

اصم زکی رلیمری . — ت . ی .

(۱) وامبه‌ری‌نک بللی باشلی اثرلرینک تاریخ صیره‌سیله لیسته‌سنی . تألیف و نشر
 اولندقلری لسانده اوله‌رق، برآزاده یازمه‌بی‌ده غائده‌لی بولوق .

عمومی اثرلری

- (عثمانلی تورکجه‌سنه ترجمه‌سی واردر) Travel in Central Asia, 1864
- Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien, 1867
- Tschagataische Sprachstudien, 1867
- Skizzen aus Mittelasien, 1867
- Ungarisch-türkische Wortvergleichung, 1870
- Uigurische Sprachmonumente, 1870
- Geschichte Bocharas und Transoxaniens, 1872
- Der Islam im XIX Jahrhundert, 1875
- Sitten bilder aus dem Morgenlande, 1876
- Etymologisches Wörterbuch de türko-tatarischen Sprachen, 1877
- Die primitive kultur des türko-tatarischen Volks, 1879
- Ursprung der Magyaren, 1882
- Das Türkenvolk, 1885